

Apunts per a la història dels jueus d'Inca i del seu call

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.53

Guillem Alexandre Reus i Planells

Doctor en Història de l'Art per la Universitat Autònoma de Barcelona

guillaumearp@hotmail.com

Paraules clau: història, jueus, aljama, call, assalt, conversos.

Resum. *L'Arxiu del Regne de Mallorca, entre d'altres, conserva un gran nombre de documents datats entre els segles XIII i XV, amb moltes notícies que fan referència explícita als jueus que visqueren a la vila d'Inca, així com també a la fundació d'un barri on foren reclosos a partir de 1372, conegut popularment amb el nom d'"el Call". Sobre aquest, gràcies a diversos historiadors, a dia d'avui, comptam amb una sèrie de publicacions en què han quedat enregistrades totes aquestes dades històriques.*

A més d'aquestes fonts historiogràfiques, en disposam d'altres de bibliogràfiques, de diversa índole, entre les quals cal destacar: diferents llibres de la història d'Inca en què apareixen alguns capítols dedicats pròpiament a la història dels jueus; altres publicacions que inclouen una àmplia relació cronològica mitjançant la transcripció de documents històrics, de caire general, relacionats amb aquesta temàtica, a part de diversos articles que fan referència a la comunitat jueva de Mallorca, en general, i de la nostra vila, en particular.

Precisament, amb el present article, no he pretès altra cosa que elaborar una primera aproximació a la història dels jueus inquers a l'època medieval a partir dels primers temps fins a les darreres notícies documentades que tenim a l'abast, sense deixar de formular algunes hipòtesis que, en un futur, puguin servir per encetar noves línies d'investigació i, d'aquesta manera, contribuir a la recuperació d'una part molt important del nostre passat i del llegat històric molt sovint oblidats.

Keywords: history, Jews, aljama, Jewish quarter, assault, converts.

Abstract. *In the Arxiu del Regne de Mallorca, among others, a large number of documents dated between the thirteenth and fifteenth centuries are preserved, with many news that make explicit reference to the Jews who lived in Inca, as well as to the foundation of a neighborhood where they were imprisoned*

from 1372, popularly known in Catalan with the name of “the Call”, on which, thanks to various historians, nowadays, we have several publications where they have been registered all this historical news.

In addition to these historiographical sources, we also have other bibliographies, of various kinds, among which we must highlight: different books of the history of Inca where some chapters are specifically dedicated to the history of the Jews appear; other publications that include a broad chronological relationship through the transcription of historical documents, of a general type, related to this subject; apart from various articles that refer to the Jewish community of Mallorca, in general, and our city, in particular.

Precisely, with this article, I have not intended anything other than to elaborate a first approximation to the history of the Inca Jews of medieval times from the first to the last documented news that we have, without stopping to formulate some hypotheses that, in the future, they can serve to open new lines of research and, in this way, contribute to the recovery of a very important part of our past and a historical legacy very often forgotten.

1. L'arribada dels jueus a les Illes Balears

A l'illa de Mallorca, la presència jueva està documentada des dels segles IV-V dC, gràcies a la troballa arqueològica de tres làmines de plom procedents d'un enterrament individual a un indret anomenat ses Fontanelles, situat en el terme municipal de Santa Maria del Camí. Aquestes tres làmines, que servien de cobriment del cadàver, duen la mateixa inscripció escrita en hebreu que diu: “Semuel, fill de R. Haggay”. Més endavant, durant la dominació àrab, també sabem que part de la població mallorquina era jueva (fig. 1). Ja a l'any 1039, durant la dominació almohade, Antonio Pons ens informa de l'arribada a Mallorca des de Còrdova del fugitiu Abenhazam Dahiri, historiador, poeta, juriconsult, pensador original i teòleg jueu.¹ També en època musulmana, durant la croada pisanocatalana de 1115 liderada pel comte de Barcelona Ramon Berenguer III, es posaren sota la protecció del comtat tots els ciutadans jueus de Madina Mayurqa.²

Per tant, gràcies a aquesta documentació, quedaria demostrat que, abans de la conquesta catalana de Jaume I d'Aragó el 1229, ja residia en aquesta illa una comunitat jueva més o manco destacada. És, però, sens dubte, a partir d'aquestes dates quan en nombroses ocasions apareixen documentades notícies relatives als jueus que vivien a l'illa. Així doncs, en el *Còdex català del repartiment de Mallorca*³ es recullen diverses donacions de propietats als jueus per part del comte Nunó Sanç en diferents llocs de la Part Forana: Inca, Sineu, Petra i Montuïri. De la mateixa manera, també està documentada la presència jueva en altres municipis mallorquins com Binifarda (Felanitx) el 1250, Felanitx el 1263, Valldemossa el 1264 i el 1270. Per altra banda, hi ha constància de presència jueva a viles com Porreres, Lluçmajor, o Manacor.⁴ Així doncs, quan el rei Jaume I entrà a la ciutat de Mallorca el 31 de desembre de 1229, la comunitat jueva que convivia amb els musulmans donà el suport al nou monarca. Per això, el rei va reconèixer l'aljama i els concedí diversos privilegis, entre els quals destaca la cessió a

1 Pons, Antonio. 1984. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Volum II. Miguel Font Editor: Palma, 5; Planas i Ferrer, Rosa. 2006. “L'aljama de Mallorca: organització i cultura”, *Segell. Revista d'història i cultura jueves*, 2. Leonard Muntaner Editor: Palma, 18.

2 “El Comte de Barcelona, fent via per una altra part, rep en rendició tots els jueus”, *Liber Maiolicinus de gestis pisanorum illustribus*, Traducció de Mireia Mulet Mas. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 1991, 66.

3 *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*. 1984. Edició a cura de Ricardo Soto Companys. Govern balear: Palma.

4 Mañé Chacón, Jorge. *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. A Coruña: UNED, Netbiblo, SL., 2010, 52-53.

l'any 1231 d'uns terrenys situats a prop del castell reial de l'Almudaina perquè s'hi construís un call que disposàs d'una sinagoga i d'una escola hebraica. La sinagoga fou construïda a partir de 1250 en el solar que posteriorment ocuparia part de l'hort del convent de Sant Domingo, s'ubicaria concretament a la part més propera a la Costa de la Seu i sembla que era de petites dimensions. Durant aquesta mateixa època, Nunó Sanç, comte del Rosselló, erigí un nou call que és conegut amb la denominació de "Call Menor" o "Callet". Aquest barri se situà entre la plaça de Cort i la plaça Major, i l'any 1234 es feu donació d'uns terrenys perquè s'hi pogués construir una sinagoga, propera a l'antiga església de Sant Bartomeu.⁵ La dita sinagoga va estar en actiu fins a l'any 1300 (fig. 2). Per altra banda, el 1299 Jaume II de Mallorca creà un nou call, el "Call Major", que tenia unes dimensions més grosses que l'anterior, i s'ubicà entre la plaça de Santa Eulàlia i la Comanda del Temple. A l'interior del recinte existiren dues sinagogues, ambdues anomenades "majors". La primera fou edificada a partir de 1290, i les obres acabaren entre 1313 i 1315, ocupava el solar on actualment s'aixeca l'església de Montision. L'any 1315 s'hi prohibí el culte, i fou convertida en església dedicada a Santa Fe, encara que només fou usada amb aquesta finalitat fins a 1323, moment en què es va abandonar. La segona sinagoga del Call fou edificada a partir de 1335 al carrer de la Posada de Montserrat, en el solar que avui dia ocupa el Seminari Vell, i va estar en servei fins a l'assalt al barri jueu perpetrat a l'estiu de 1391. Tant aquesta sinagoga com l'escola hebraica que estava emplaçada al costat foren destruïdes l'any 1699 a conseqüència de la construcció del Seminari. En aquesta mateixa juevia major hi hagué una tercera sinagoga que va ser construïda als voltants de l'any 1370 i que funcionà fins al 1391. Aquest temple hebraic estava situat al carrer de la Pelleteria, i sembla que ocupava el mateix solar que el de l'antic Forn de la Pelleteria (fig. 3). En el cas de Palma, també es té constància de l'existència de diversos cementeris jueus i de la seva ubicació. Així, a partir de 1231 està documentat el Fossar de la Porta de Portopí, que fou emprat fins a 1319 i que desaparegué finalment el 1424. Un segon cementeri ha estat documentat a l'any 1300, situat als voltants de la Porta del Camp i, finalment, hi ha la hipòtesi de l'existència d'un tercer cementeri a prop de la Porta de Santa Margalida.⁶

En el cas de Menorca, la primera notícia documentada de l'existència d'una comunitat de jueus vivint a l'illa està datada del segle V, la qual apareix escrita en una carta encíclica del bisbe Sever de Ciutadella en què consta que els jueus de l'illa foren forçats a convertir-se al cristianisme.⁷ Si bé és cert que des d'aquesta notícia apareguda a la carta del bisbe Sever fins al segle XIII no disposam de cap altra documentació referida als jueus de Menorca, el 1292 hi ha documentada la concessió d'una casa a dos jueus de Ciutadella per poder construir una sinagoga al carrer del Call de la dita vila. Per tot això, Jorge Maíz sosté la idea que en aquella època a Ciutadella hi devia haver una petita comunitat jueva.⁸ D'altra banda, altres notícies apunten que la juevia s'hauria situat a l'actual carrer de Sant Jeroni, amb una sinagoga construïda als voltants de l'església parroquial de Santa Maria i que, posteriorment, s'hauria fundat un segon call al carrer de Qui no Passa, a les immediacions del convent de Santa Clara. Ja en el segle XIV hi ha jueus que apareixen documentats al barri des Castell de Maó, a Alaior i es Mercadal (fig. 4).

5 Un document de 1298 afirma: "aliam sinagoga que est in callo d'En Nuno, juxta capella sancti Bartholomei"; Bernat i Roca, Margalida. "Llocs perduts: cementeris i sinagogues a Ciutat de Mallorca (segles XIII-XIV)", *BSAL*, 63, 2007, 25.

6 Reus Planells, Guiem Alexandre. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, segles XIII-XIV. Un estudi de paisatge monumental* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2017, 104-106.

7 Seguí Vidal, Gabriel. 1937. *La carta encíclica del obispo Severo. Estudio crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico sobre el cristianismo balear anterior al siglo VIII*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.

8 Maíz Chacón, Jorge. *Los judíos de Baleares...*, 63.

Fent referència ara a Eivissa, la documentació sobre la presència jueva és més aviat escassa, encara que sí està documentat l'ús del port pels jueus per distribuir mercaderies a través de la Mediterrània a partir de la conquesta catalana de 1235. De totes maneres, a Dalt Vila hi ha les restes d'un carrer denominat carrer Fosc o dels Jueus. Avui dia, aquest carrer és un passadís que no té sortida, però en altre temps connectava els actuals carrers de Sant Ciríac i de Joan Roman, i encara apareix dibuixat en un plànol d'Eivissa de l'enginyer Juan Ballester de 1752⁹ (fig. 5). Ja en el segle XIV, un altre document datat de 1319 ens informa que el rei Sanç I de Mallorca concedí importants prebendes als jueus de Menorca i d'Eivissa, i l'any 1995 fou trobat a l'illa un rotlle litúrgic en pergamí que fou datat de la segona meitat del segle XV, amb cal·ligrafia hebrea i que normalment s'emprava en festes religioses.¹⁰

2. La presència jueva a Inca

Durant la dominació àrab de Mallorca, Inca era un dels dotze districtes musulmans en què estava dividida l'illa i es coneixia amb la denominació de *djuz d'Inkan*. Aquest districte abraçava els actuals termes municipals d'Inca, Mancor de la Vall, Selva, Campanet, Búger i sa Pobla. Aquest darrer comprenia una part de l'Albufera de Mallorca i l'alqueria de Vernissa (actualment dins el terme d'Alcúdia). Si bé, com ja he dit abans, durant l'època musulmana, està documentada la presència de jueus a Mallorca, en el cas d'Inca, fins ara, no s'ha trobat cap evidència que la testifiqui, encara que, donada la importància estratègica i comercial de la nostra població, a més de la seva destacada grandària, és molt probable que ja existís una petita comunitat jueva convivint amb els musulmans. Cal recordar que l'alqueria d'Inkan ja destacava per damunt de les altres per ser una de les més importants i més grans de Mallorca. A més, encara que no s'hagin trobat restes arqueològiques ni fonts documentals que ho confirmin, es dona per certa la hipòtesi que les esglésies de Santa Maria i de Sant Bartomeu substituïren dues mesquites que havien estat construïdes al mateix lloc que els temples cristians. En canvi, sí que està documentada l'existència d'una altra mesquita que a l'any 1241 pertanyia a Ramon Fresner i que se situava dins la porció dels homes de Barcelona,¹¹ a la part del nord i del llevant de la població. D'aquesta mateixa època està també documentada l'existència d'una teulera en un lloc conegut com Mandrava, així com el nom del seu propietari, Enmet Arrachin.¹² Un altre topònim documentat que apareix al *Llibre del repartiment* és "Cariath Azoch" (*qaryat as-siq*), que significa l'alqueria del mercat; per tant, això reforça també la hipòtesi que ja en aquell temps Inca era un important mercat. Finalment, en el *Llibre dels feyts*¹³ de Jaume I, Inca apareix citada com "l'alqueria major que és en Mallorques".¹⁴

És, doncs, a partir de l'arribada dels catalans a Mallorca i durant el regnat de Jaume I d'Aragó (1229-1276) quan començam a trobar documentació que confirma l'existència dels jueus a Inca. L'11 de juliol de 1231 el rei feu donació als jueus de cinc alqueries i rafals situats

9 Posadas López, Eduardo J. 1993. *La real fuerza de Ibiza*. "Sa Nostra" Caixa de Balears: Eivissa.

10 Herranz, Julio. "Cora presenta en Eivissa su exposición itinerante sobre las "Huellas de Sefarad"", *Periódico de Ibiza* [20 de septiembre de 2010].

11 Reus Planells, Guillem Alexandre. 2014 "L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa", *XIV Jornades d'Estudis Locals, Inca 2013*. Ajuntament d'Inca: Inca, 153.

12 L'actual topònim de Mandrava prové de la paraula àrab *al-madraba*, que precisament significa "la teulera".

13 Vinas, Agnès; Vinas, Robert. 2007 [197]. *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*. Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales: Perpignan, 107.

14 Reus Planells, Guiem Alexandre. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de...*, 199.

dins el terme d'Inca en compensació del suport que li havien procurat durant la conquesta. Seguidament, a l'any 1240 un altre document ens parla del jueu Abrafim que vivia a Inca, en una casa que confrontava amb una casa de musulmans i amb altres de cristians.

Després de la mort del Conqueridor, pujà al tron de Mallorca el seu fill Jaume II, i durant el seu primer període de regnat (1276-1285) i el govern d'Alfons III d'Aragó (1285-1298) disposam també d'algunes notícies que fan referència als jueus d'Inca: l'any 1279 el jueu Isaac Barchi arriba a Inca per quedar a viure a la vila. Altres documents dels anys 1283, 1285 i 1289 fan referència a l'impagament de préstecs als jueus per part dels cristians.

Així doncs, des del regnat de Jaume I, tots els jueus de Mallorca gaudien de privilegis reials que ja els havien estat atorgats a l'any 1231 i que, a més, els dits privilegis havien estat confirmats i ratificats pels reis de Mallorca, successors del Conquistador, l'any 1280 per Jaume II i l'any 1312 per Sanç I. D'altra banda, durant la minoria d'edat de Jaume III, l'infant Felip, regent, també ratificà l'any 1325 els privilegis anteriorment atorgats a la comunitat jueva de l'illa. En canvi, durant el regnat del darrer rei privatiu de Mallorca, Jaume III (1335-1343), la situació de la comunitat jueva empitjorà, ja que el monarca fou intransigent i arribà a perseguir als jueus, a causa sobretot dels importants problemes econòmics del regne, per la qual cosa els jueus foren obligats a pagar un nou impost anomenat *cabeçatge*. A més, s'ha d'observar que des de 1231 els jueus havien constituït una comunitat pròpia separada de la cristiana i que era coneguda com "l'aljama o la universitat dels jueus de Mallorca", a la qual pertanyien tant els jueus que residien a la Ciutat de Mallorca com els que ho feien a la Part Forana.

3. Els jueus d'Inca durant el segle XIV

Sens dubte, és durant el segle XIV quan ens trobam amb la major part d'informació que ens permet fer-nos una idea bastant aproximada de com vivia la comunitat jueva d'Inca. Diverses fonts documentals conservades sobretot a l'Arxiu del Regne de Mallorca ens informen del nombre aproximat de població jueva que al llarg d'aquest segle visqué a Inca, de com estaven organitzats, de quins eren els principals oficis als quals es dedicaven, dels seus ritus, costums i tradicions religioses, però també dels importants problemes de convivència i episodis violents causats pels cristians.

3.1. Els llibres de l'impost de monedatge. Els morabatins de 1329 i de 1336

L'impost del morabatí fou introduït a Catalunya i Aragó als voltants de 1205 pel rei Pere II d'Aragó. Sota el regnat de Jaume I, aquest impost fou regularitzat, i s'estipulà que el seu pagament es realitzaria cada set anys. A Mallorca no fou fins a l'any 1300, durant el regnat de Jaume II, quan el morabatí fou introduït en els diferents territoris del regne.

D'aquesta manera, els impostos recaptats eren anotats en llibres, dels quals conservam els dels anys 1329 i 1336. Per tant, ha estat possible establir de manera aproximada un cens demogràfic dels jueus que vivien a Inca en aquestes dates. Així doncs, en el llibre del morabatí de 1329 hi apareixen registrades un total de 28 llars jueves, que aproximadament equivaldrien a unes 121¹⁵ persones. Per tant, queda constatat que durant el primer terç del segle XIV la població jueva d'Inca disminuï sensiblement, sense que de moment coneguem les causes d'aquesta regressió demogràfica.

15 Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. 1998. *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca, 236.

3.2. La fundació de l'aljama o universitat jueva d'Inca

En un article signat per la investigadora Rosa Planas Ferrer es defineix l'aljama com:

“l'organització administrativa, social i política que van mantenir els jueus durant tota la seva existència tant amb els musulmans com amb els cristians. L'aljama o *Universitatis judeorum calli Majoricarum* integrava una comunitat autònoma de jueus amb una personalitat jurídica diferenciada respecte de la comunitat cristiana o *Universitatis civitatis et regni Majoricarum*”.¹⁶

En el cas d'Inca, la primera vegada que apareix citat el nom de la “universitat dels jueus d'Inca, o sigui, l'aljama, és en un document datat de 1328.¹⁷ Gràcies al dit document, es pot afirmar que en aquell moment la comunitat jueva d'Inca estava perfectament organitzada, encara que no era independent, és a dir, depenia de l'aljama de la Ciutat de Mallorca, ja que els jueus pagaven les seves contribucions i impostos a la capital.

Per tant, l'aljama estava organitzada amb els següents càrrecs: un consell-assemblea *ma'amad* que tenia la funció d'assessorar, deliberar i disposar, format per un nombre variable de membres; trenta consellers *selosim*, que s'encarregaven de les diferents disposicions, de l'elecció dels secretaris i de les regulacions internes de l'aljama; quatre secretaris elegits pel consell-assemblea i que eren els membres que representaven l'aljama, executaven les disposicions i mantenien les relacions amb la monarquia; i finalment els *bazan*, que eren els membres que s'encarregaven dels assumptes religiosos i que estaven formats per un rabí, els *lentoners*, que s'encarregaven de la llum eterna o *ner tamid*¹⁸ i diversos estudiants de les lleis rabíniques *talmud bakan*.

3.3. Les activitats culturals i els oficis dels jueus de la Corona d'Aragó

Els jueus catalans foren uns excel·lents estudiants de matemàtiques i les exerciren de manera notable. A més, es dedicaren a l'astronomia, a la medicina, a l'estudi de llengües i a les altres ciències. Al llarg del temps, els documents ens han deixat molts noms d'importants i destacades personalitats dins l'àmbit cultural català, amb una considerable producció dins del camp de les lletres, destacant sobretot en la literatura, la poesia i la filosofia.

D'altra banda, estan registrats documentalment molts oficis als quals es dedicaren diferents membres de la comunitat jueva: metges o físics, cartògrafs, banquers, argenters, sastres, carnisers, comerciants o artesans, entre d'altres (fig. 6).

16 Planas i Ferrer, Rosa. “L'aljama de Mallorca: organització i cultura”..., 15.

17 “Dia u de juny de 1328 Felip tutor del rei en Jaume, escriví al lloctinent reial de Mallorca, Arnau de Cardellac, encomanant-li que faci justícia sobre una reclamació que li ha presentat la universitat del jueus d'Inca”. Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 236-237; Ferretjans Llompart, Anselm. 1990. *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV: els morabetins de 1329 i 1336*. Ajuntament d'Inca: Inca, 141.

18 A les sinagogues hi ha una làmpada que simbolitza la làmpada occidental que penjava en el temple de Salomó, la qual sempre ha d'estar encesa. Els *lentoners* eren els encarregats que fos així.

3.3.1. Relació d'alguns jueus de la Corona d'Aragó i de les seves activitats professionals durant els segles XIII i XIV¹⁹

- ABRAHAM ben HASDAI. Barcelona. Filòsof, traductor i literat, s. XIII
- AZRIEL de Girona. Girona. Cabalista, s. XIII
- ASTRUC i JUCEF RAVAIA. Girona. Batles i tresorers del rei, s. XIII
- JUDÀ de CAVALLERIA. Saragossa. Financer i funcionari reial, s. XIII
- JEDAIA ben ABRAHAM ha-PENINI. Perpinyà. Filòsof, poeta i metge, s. XIII-XIV
- JAFUDÀ BONSENYOR. Barcelona. Metge i funcionari reial, s. XIII-XIV
- JAFUDÀ ALATZAR. València. Comerciant i financer, s. XIV
- LLEÓ MOSCONI, Lleó Grec. Mallorca. Metge, s. XIV
- CRESQUES ABRAHAM i JAFUDÀ CRESQUES. Mallorca. Cartògrafs, s. XIV
- MAIMÓ GALLIPAPA. Lleida. Poeta, s. XIV

3.3.2. Relació d'alguns jueus d'Inca i de les seves activitats professionals²⁰

La documentació existent sobre els jueus que habitaren Inca durant els segles XIV i XV ens aporta el coneixement de les activitats professionals a les quals es dedicaven. Aquestes s'enumeren en la següent relació:

- JUCEF ben BAHAREN. Inca. Rabí, s. XIV
- HABRAM Ergenter. Inca. Argenter, 1329
- NAGOG Matjassa. Inca. Metgessa, 1336
- JUCEF ZAQUERÍ. Inca. Sastre, 1339
- Mestre LLEÓ²¹. Inca. Físic, 1358
- Astruch COHEN. Inca. Secretari de l'aljama, 1365
- Maymó BENADDE. Inca. Sastre, 1365
- Mestre OMER i MOSSÈ LEVÍ. Inca. Secretaris de l'aljama, 1383
- HAHUM. Inca. Torner, 1385
- Abram BOLAIX. Inca. Mercer, 1420
- En GARCIA i En FORTESA (jueus conversos). Inca. Gerrers, 1441

19 Font bibliogràfica: Museu d'Història dels Jueus de Girona. Centre Bonastruc ça Porta.

20 Font documental: Arxiu del Regne de Mallorca.

21 "1358, 12 juny. Mestre Leo, jueu físic, fa residència a la vila exercint son ofici, pensionat pels jurats. Però de fet contribueix a Ciutat". Arxiu del Regne de Mallorca, Arxiu Històric, 20, f. 95. No es pot descartar que aquest Mestre Leo pogués ser el mateix metge que Lleó Mosconi conegut popularment com Lleó Grec, documentat a Mallorca durant mateix segle XIV.

3.4. La fundació del Call d'Inca

Durant el segle XIII no es té consciència documental d'altercats violents que alterassin la convivència entre els habitants d'Inca de diferent religió,²² encara que les comunitats jueves solien rebre amenaces durant les festes de la Pasqua cristiana.²³ A més, com ja s'ha vist, durant el regnat de Jaume I d'Aragó, els jueus havien gaudit de privilegis reials que havien estat ratificats pels seus hereus, els reis de Mallorca. En canvi, a partir del segle XIV, sí que ja es té constància de diferents episodis violents que provocaven que la bona convivència entre els jueus i els cristians fos cada vegada més difícil. Per altra banda, el rei Sanç I de Mallorca va imposar importants sancions als jueus de l'illa i, a partir de la pujada al tron de Jaume III el 1335, dit monarca es mostrà encara més sever amb ells. El 15 de novembre de 1339 els prohibí que practicassin la usura.²⁴ Va ser a partir de l'any 1346 quan es començà a tenir constància d'importants problemes, d'alguns actes violents i de coaccions religioses contra els jueus. Durant les festes de Pasqua, els jueus de Manacor (1338), de Sineu (1341) i d'Artà (1343) foren amenaçats per part dels cristians, i varen haver de ser protegits per ordre del governador de Mallorca. També l'any 1345 les autoritats religioses cristianes ordenaren als jueus que, degut a la gran sequera que es patia aquell any, havien de resar i anar descalços en romeria juntament amb els cristians sota multa de cinc sous.

De tota aquesta problemàtica, en fou informat el monarca d'Aragó Pere IV, i quan constatà que les dificultats de convivència pacífica entre ambdues comunitats eren cada vegada més evidents, el rei decidí aixecar un barri emmurallat perquè fos exclusivament habitat pels jueus, i així aquests poguessin viure de manera segura i en pau; encarregà la realització del projecte al governador de Mallorca d'aquell moment, Gilabert de Centelles. Aquesta resolució fou presa dia 25 d'agost de 1346 en el monestir de Poblet.²⁵ Malgrat dita resolució reial, el 1353 la construcció del Call encara no s'havia començat, i els jurats d'Inca feien arribar les queixes dels jueus al governador, ja que aquests seguien essent maltractats i les seves condicions de vida es veien cada vegada més amenaçades. Aquesta situació provocà que el lloctinent del governador Berenguer Olms, acompanyat d'un assessor, viatjàs a Inca per designar un emplaçament que fos apropiat per erigir un barri jueu a la vila. Finalment, després de la visita, Berenguer Olms elegí el carrer anomenat "d'En Prats" perquè fos ocupat pels jueus. Segons la documentació, aquest carrer estaria situat a l'actual barri de Sant Bartomeu, conegut en el segle XIX, a partir de la primera retolació dels carrers d'Inca, amb el nom de "quarter primer o de les Monges".²⁶

22 "Mallorca, 1240, febrer 3. Bartomeu Gallecus i esposa Eulàlia venen a l'església catedral i a Ramon, bisbe de M., una casa a la vila d'Inca, comprada a Joan de Berga qui la posseïa per donació del senyor Infant. Comfronta per llevant amb camí públic, amb l'honor del Rei, amb casa de Sibília que té Abraham i amb certa 'androna', Preu de 50 sous malgueresos" i "Mallorca, 1240, abril 2. Ramon, bisbe de M. dóna en establiment el Mercader Sastre una casa amb corral a Tuca comprada a Bartomeu Galego que confronta amb carrers, amb casa d'Abrafim jueu i casa a on viuen sarraïns. Cens d'un morabetí i mig d'or el dia de Sant Miquel. Fadiga de 30 dies". Pérez i Martínez, Llorenç; Coll i Tomàs, Baltasar. 1998. *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca. Documents, biografia, sepulcre*. Catedral de Mallorca: Palma, d. 30 i 42; 25, 30.

23 "El Concili Lateranense IV, el 1215, arribà a manar que els jueus no sortissin del call el divendres sant". Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 243.

24 "que no fassen contractes usuraris ne prenen alguna usura de IV diners per libra el mes ne menys, mas que fassen mercaderies legudes o altres oficis honests e leguts". Pons, Antonio. *Los judíos del Reino de Mallorca...*, II, 278-279. Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 235.

25 Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.411, f. 133; Arxiu del Regne de Mallorca, còdex Rosselló vell, f. 211.

26 "La calle 'd'En Prats' lindaba, de una parte, con la calle del médico Martí; de la otra, con la que iba a "Cort"; de la otra, con algunos huertos que daban acceso al camino que conducía a la Fuente de la villa y de la otra, con la casa 'd'En Colom' y edificios contiguos, dotados de puerta de salida en la calle de San Bartolomé". Pons, Antonio. *Los judíos del Reino de Mallorca...*, I, 34.

D'aquesta manera, el lloc a on s'havia d'erigir el nou call quedava establert i, per tant, es començà la construcció d'un mur i dels portals que envoltarien el barri (fig. 7). Malgrat tot, quan la comunitat jueva de la vila va veure la zona a on s'haurien de traslladar a viure, no els agradà, ja que sembla ser que en aquella època el carrer d'en Prats era una via abandonada i degradada amb cases que estaven en estat de ruïna i, així doncs, si havien d'acatar l'ordre de viure allà, les vides dels ciutadans jueus romandrien en seriós perill. Les al·legacions fetes pels jueus foren expressades al rei d'Aragó per l'aljama. Pere IV decidí reflexionar-ho, i finalment va estendre un document en què ordenava cercar un altre emplaçament més apropiat per erigir la juevia. Després d'un altre retard, el 27 de juliol de 1353 Gilabert de Centelles delegà l'ordre reial al seu lloctinent Guillem de Llagostera, el qual es va traslladar a Inca en companyia de Ramon de Capcir, assessor, i de Francesc de Portell, conseller reial i procurador. Una vegada a Inca, s'afegí a la comitiva Jaume de Boadella, jurat de Ciutat, que llavors es trobava a la vila. Finalment, el 24 d'octubre de 1353, els integrants de la corporació juntament amb els jurats d'Inca, els secretaris de l'aljama, dos notaris i molts altres cristians i jueus, elegiren un altre carrer que havia estat triat pels jueus i l'aljama, i que era conegut amb el nom de carrer d'en Pascolet (fig. 8).

3.5. L'any 1391 i la destrucció del Call

Ja hem vist que al llarg del segle XIV la convivència entre les comunitats cristiana i jueva anà empitjorant de cada vegada més.

L'any 1348 arribà la Pesta Negra, que causà una gran mortaldat, cosa de la qual foren culpats els jueus. Durant les festes de Pasqua dels anys 1382, 1385, 1386, 1388 i 1389 els jueus hagueren de demanar protecció davant la celebració del Divendres Sant, ja que els cristians aprofitaven la festivitat per culpabilitzar-los de la mort de Crist. Un altre fet que provocava tensions entre ambdues comunitats eren els importants deutes que els cristians tenien amb els jueus, i que la situació de crisi que es vivia a l'època agreujava provocant que tots els jueus fossin acusats d'usurers, tant si ho eren com si no ho eren. A més a més, es duïen a terme predicacions en contra dels jueus, que, per tal d'evitar que sortissin del Call, es feien dins el mateix barri o fins i tot a l'interior de la sinagoga. Per si tot això no bastàs, entre 1373 i 1375 es produí una important crisi agrícola per culpa de les males collites que provocà una època de gran fam, de la qual foren culpats un altre cop els jueus.

Així doncs, a partir de l'assalt al Call, la documentació sobre aquest fet exposa una nombrosa sèrie de notícies que fan constar que molts cristians devien quantitats de doblers als jueus,²⁷ però també esmenten diversos robatoris perpetrats en cases del Call,²⁸ i fins i tot hi apareix un cas d'assassinat triple.²⁹

27 Entre d'altres, vegeu: "1392, 19 febrer. Jaume Llobet, convers, abans anomenat Issac Cohén, reclama 12 lliures més 13 lliures i 10 sous a Jaume Cerdà". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 102; ARM, AH 64, f. 30.

28 Entre d'altres, vegeu: "1392, 2 gener. Bernat Palou, convers, abans anomenat Abrafim Culitella, diu que en el barreig del Call d'Inca, Joan Sunyer barber entrà dins sa casa i robà els béns". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 100; ARM, AH 65, f. 3v.

29 "1392, 15 gener. Clara, conversa, abans anomenada Blanca, viuda de Salomó Pelx, diu que en la robaria del Call d'Inca foren llançats dins un pou del Call alguns infants jueus, d'entre els quals fou mort Issac de 13 anys, fill de Salomó Pelx, fill d'Issac Pelx, el qual fou nafrat i mort en la destrucció després de la mort de dit Issac, nét". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 100-101; ARM, AH 65, f. 11v.

De la mateixa manera que succeí amb el Call de la ciutat de Mallorca, els murs que envoltaven el barri jueu inquer no bastaren per aturar el fatal enfrontament i l'atac que sofrí la comunitat inquera a l'estiu de 1391. D'aquesta manera, els cristians dugueren a terme diversos avalots mitjançant els quals perpetraren nombrosos actes de pillatge i destrucció, assassinaren un gran nombre de jueus (a Inca, els documents parlen d'una exterminació quasi total) i calaren foc a cases i botigues del Call deixant arrasat el barri sencer.³⁰

3.6. Algunes notícies més sobre els jueus d'Inca durant el segle XV

Una vegada que el Call jueu fou destruït i durant el segle XV, les notícies documentals sobre els jueus inquers minven de manera bastant considerable. Cal observar, però, que gairebé tots els jueus a qui es fa referència apareixen ara com a conversos i amb noms cristians.

L'any 1400 els jueus de Mallorca es queixaven que quan anaven a Inca rebien maltractament per part del batle de la vila, però també dels saigs, tot i la reiterada protecció per part del rei Martí I d'Aragó.³¹

Els documents posen igualment de manifest que els antics jueus inquers, ara conversos, eren pobres. Per això, l'any 1406, alguns d'ells rebien almoines dels conversos de la Ciutat de Mallorca.³²

El 1411, un altre document esmenta que la Santa Inquisició envià un notari a Inca per tal de fer diverses indagacions sobre alguns conversos que havien estat acusats d'haver delinquit en contra de la Fe Catòlica.³³

Fou a l'any 1420 quan l'Església d'Inca va prohibir als habitants cristians de la vila que venguessin menjar, beure i altres queviures als jueus.³⁴

Pel que fa al batle, diverses notícies documentals posen de manifest que en aquella època actuava en contra dels jueus que habitaven a Inca, posant-los multes, empresonant-los, o bé publicant dictàmens en contra d'ells.³⁵

30 "...les 'classes baixes' de la ciutat s'uniren amb els pagesos assaltaren el Call, cremant les cases i assassinant uns 300 jueus (...) El mateix atemptat havia sofert el Call d'Inca". Diversos autors. 1989. *Història de Mallorca*. Vol. I. Editorial Moll: Palma, 223-224; Reus Planells, Guillem Alexandre. "L'art gòtic a Inca. Arquitectura civil"..., 170.

31 "1400, 8 octubre. Per part dels jueus de Mallorca ha estat proposat que qual algun jueu va o està a Inca és maltractat pel batle o pels saigs, malgrat que el Rei diverses vegades ha posat els jueus sots la seva guarda i protecció". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 109; ARM, AH 77, f. 132v.

32 "1406, 30 març. Alguns conversos d'Inca han rebut alguns diners per l'almoina dels conversos de Ciutat. Se citen com a conversos d'Inca Vidal Fortes i N'Amer, sabaters. Aquest tenia 9 lliures o 12 florins collits entre els conversos d'Inca". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 112; ARM, AH 86, f. 60 i 61.

33 "1411, 7 octubre. El governador anuncia que va a Inca Bernat Sala, notari i escrivà del Sant Ofici de la Inquisició de la Fe Catòlica, amb comissió del reverend mestre Pere Tur, lloctinent d'inquisidor en el Regne de Mallorca, per inquirir contra alguns conversos i jueus que han comès delictes contra la Fe". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 114; ARM, AH 90, f. 355.

34 "1420, 29 agost. Els jueus que habiten Inca sota salvaguarda i protecció reial, diuen que el prevere Servià, predicant a l'església parroquial, ha amonestat el poble que no vengui pa, vi ni vitualles als jueus ni contractin amb ells, cosa que és molt perjudicial". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 116; ARM, AH 94, f. 167v.

35 "Vegeu Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 117; "1420, 20 octubre. Abram Bolaix jueu mercer, abans habitador d'Inca, es queixa al batle perquè li imposa multes"; ARM, AH 98, f. 214v.
"1423, 29 octubre. El batle té pres Bon Juhà, jueu delat de furts"; ARM, AH 100, f. 299.

A més, el 1428, el batle d'Inca volgué obligar els jueus a dur cogulles per tal que així poguessin ser diferenciats dels cristians.³⁶

La darrera notícia que consta al segle XV sobre els jueus inquers data de l'any 1470, i fa referència al jueu Mestre Lleó, en la qual informa que viu a Inca.³⁷

4. Conclusions

Pens que amb aquest article he aconseguit posar de manifest la importància de la comunitat jueva a Inca, talment com queda demostrat en les dades obtingudes a través de l'important fons documental de l'Arxiu del Regne de Mallorca, així com també mitjançant les diverses publicacions en què es recullen aquestes notícies històriques. Així mateix, hom s'adona de la necessitat de reunir tota aquesta informació mitjançant la redacció d'una història dels jueus inquers i recalcar la importància d'aquest període quasi oblidat, a més d'encetar un estudi més aprofundit del Call d'Inca, formulant noves hipòtesis i obrint noves línies d'investigació sobre el món jueu inquer.

5. Bibliografia

- Alberch i Fugueras, Ramon. 2003. *Guia del Call Jueu de Girona*. Ajuntament de Girona i Libros Certeza: Girona.
- Bernat i Roca, Margalida. 2005. *El call de ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Bernat i Roca, Margalida. 2007. "Llocs perduts: cementeris i sinagogues a Ciutat de Mallorca (segles XIII-XIV)", *BSAL*, 63, 7-40.
- Bertazoli, Fernando. "La calle de los judíos y otras cosas", *Diario de Ibiza* [22 de juny de 2013]. *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*. 1984. Edició de Ricardo Soto Company. Govern balear: Palma.
- Diversos autors. 1989. *Història de Mallorca*, vol. I. Editorial Moll: Palma.
- Ferretjans Llompart, Anselm. 1990. *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV: els morabetins de 1329 i 1336*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- Herranz, Julio. "Cora presenta en Eivissa su exposición itinerante sobre las "Huellas de Sefarad"", *Periódico de Ibiza* [20 de setembre de 2010].
- López Bonet, Josep Francisc. 2004. *Guía judía de Mallorca*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*. 2001. Traducció de Mireia Mulet Mas. Societat Arqueològica Lul·liana: Palma.
- Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. 1998. *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- Maíz Chacón, Jorge. 2010. *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. UNED, Netbiblo, SL: A Coruña.

"1424, 5 juliol. El batle vol fer crida publicant uns capítols que són contraris als jueus que habiten la vila"; ARM, AH 101, f. 160.

36 "1428, 16 març. Jacob Saqualli, jueu, en nom dels altres jueus de la vila es queixa contra el batle perquè a instància dels jurats *volets forsar los dits jubeus en portar en lurs caperons cuguyeta fabent contra aquells dits jubeus moltes e diverses novitats*. Es fa menció de cartes dels reis passats sobre la manera de portar aquestes cogulletes". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 119; ARM, AH 111, f. 51v.

37 "1470. Mestre Lleó, és habitador a Inca". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 130; ARM, AH 185, f. 30.

- Pérez i Martínez, Llorenç; Coll i Tomàs, Baltasar. 1988. *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca. Documents, biografia, sepulcre*. Catedral de Mallorca: Palma.
- Planas i Ferrer, Rosa. 2006. “L'aljama de Mallorca: organització i cultura”, *Segell. Revista d'història i cultura jueves*, 2. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Pons, Antonio. 1984. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Volums I i II. Miguel Font, Editor: Palma de Mallorca.
- Posadas López, Eduardo J. 1993. *La real fuerza de Ibiza*. “Sa Nostra” Caixa de Balears: Eivissa.
- Quadrado, José María. 2008. *La judería de Mallorca en 1391*. Edició d'Eduardo Pascual Ramos. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Reus Planells, Guiem Alexandre. 2014. “L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa”, *XIV Jornades d'Estudis Locals, Inca 2013*. Ajuntament d'Inca: Inca, 141-160.
- Reus Planells, Guiem Alexandre. 2017. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, segles XIII-XIV. Un estudi de paisatge monumental* [tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona: Barcelona.
- Rosselló Vaquer, Ramon. 1997. *Història d'Inca, 1350-1516*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Seguí Vidal, Gabriel. 1937. *La carta encíclica del obispo Severo. Crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico sobre el cristianismo balear anterior al siglo VIII*. Imprenta Mossèn Alcover: Palma.
- Vinas, Agnès; Vinas, Robert. 2007. *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*. Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales: Perpignan.

Agraïments

- Gabriel Rechach Pizà.
- Can Monroig d'Inca. Estudio de interiores y espacio cultural.
- Biblioteca Bartolomé March de Palma.
- Arxiu del Regne de Mallorca. Palma.
- Centre Maimó ben Faraig d'interpretació dels calls jueus de Palma.
- Museu d'Història dels Jueus de Girona. Centre Bonastruc ça Porta.
- Museu d'Història de Barcelona – El Call.

Figures

*Fig. 1. Plom amb inscripció jueva
(ses Fontanelles)*

*Fig. 2. Carrer de Sant Bartomeu de Palma
(el Call Menor)*

Fig. 3. Carrer del Call Major de Palma

Fig. 4. Basílica paleocristiana de Son Bou. Menorca

Fig. 5. Plànol de la vila d'Eivissa de 1752

Fig. 6. Monument a Jafudà Cresques al Call Major de Palma

Fig. 7. Situació del primer call al barri de Sant Bartomeu d'Inca

Fig. 8. Situació del segon call al barri de Sant Francesc d'Inca